

2: 94
209465
проф. М. ГРУНСЬКИЙ

О С Н О В И
НОВОГО
УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ

V.N. KARAZINE KHAZIV NATIONAL UNIVERSITY

АВТОРОВЕ ВИДАННЯ
КИЇВ 1929

413

152

ПРОВЕРЕНО
 ЦНБ 1948 г.

Центральна Наукова
Бібліотека при ХДУ
Инв. № 299465

ПРОВЕРЕНО
ЦНБ 1945

Бібліографічний опис цього
видання вміщено в „Літопису
Укр. Друку“, „картковому ре-
перт.“ та інш. покажчиках
Укр. Книжк. Палати.

Державний Трест „Київ-Друк“, 8-ма друкарня,
вулиця Льва Толстого № 5.
Київський Окрліт 1066   937. 10000. 2³/₄ арк.

Основи нового українського правопису.

Нещодавно видано нового правопису. Ми маємо тепер уже сталі правила, які остаточно вирішують багато спірних питань. І ось кожному з нас дуже потрібно перш за все собі уявляти, яка ж різниця з тим, що ми цими днями і досі пишемо за старим правописом, але краще вживати ще цього виразу в лапках—«старим правописом».

Проте, неможна обмежитися тільки таким порівнянням. Я сказав би, що навіть з практичного погляду нам потрібно увійти в аналіз основ цього нового правопису: важливо не тільки механічно засвоїти різницю нового зі старим, а треба собі ясно уявляти ті підстави, на яких базується новий правопис. Іноді новий правопис дає принципи та практичні приклади до цих принципів, іноді, як вимагає життя, сталого принципа немає, а якесь з першого погляду вагання—боротьба звички, поступка цій звичці і нові дані. Треба в цьому вміти орієнтуватися, щоб не почувати себе цілком у безпорадному становищі, всю надію часто покладаючи на словника (якого ще при тому й не видано). Багатство наведеного словникового правописного матеріялу при умінні орієнтуватися у цьому матеріялі дасть до деякої міри можливість і без майбутнього словника будувати

написання тих слів, яких не наводить «Український правопис».

Самий зміст та характер «Українського правопису», що тепер затверджений, такий, що подає не тільки правописні правила з мотивуваннями цих правил, але тут ми знаходимо унормування деяких сторін нашої літературної мови. Отже широта виконання завдань зобов'язує нас і для практичного завдання не обмежуватися тільки порівняннями з коротенькими правописними правилами, що їх ми маємо в «Найголовніших правилах укрправопису».

I.

I. Закони закритих та відкритих складів з основними та неосновними О та Е—правопис цих складів. Правопис тісно зв'язаний з законами мови, і тому, щоб добре орієнтуватися в правописних питаннях, треба, безумовно, мати деякі наукові відомості. Візьмімо такий закон, який яскраво відбивається на правописові, як перехід основних *о* та *е* в *і*. Цей закон непослідовно відбивається тому, що назустріч цьому законові виступає інший закон аналогії, який знищує часто своїми асоціаціями досягнення закона чергування і залишає інший звук. У таких словах, як *сніп*, *піч*, спочатку були звуки *о* та *е*, але після *сноп* та *печ* були ще так звані глухі голосні, отже писалося *снопъ* *печъ*, і вимовлялося ці слова як двоскладові; поступово глухі на кінці слів зникали, а попередні *о* та *е* перейшли в *і*. Це є закон укрмови. Як відбувався процес—досі не-

відомо, і у різних учених різні погляди. Особливість цих переходів ще в тому, що в родовому та інших відмінках звичайно встановлюються первісні *o* та *e*—тому, що замість закритого складу (коли зникли глухі), ми маємо вже склади відкриті. Так оці переходи бувають тільки з первісними *o* та *e*, навпаки з *o* та *e*, які виникли, як рефлексії старих глухих голосних, цього переходу не буває, напр. *сон-сну* виникло з форм *сѣнь-сѣна*, *день-дня* з ф. *дѣнь-дѣня*. У родовому та інших відмінках ми не бачимо *o* та *e* тому, що первісні *ъ* та *ь* зникли у вимові—це були короткі голосні.

Звичайно, треба добре знати історію мови, щоб орієнтуватися у цих переходах. Але практика дає деякі правила, щоб механічно засвоїти, де здебільшого треба писати *o—e* або *i*. Нові *o* та *e* здебільшого випадні. Потім ми маємо цілі категорії слів, які неначе заперечують закон про закриті та відкриті склади—для деяких категорій на це наука не дає ясного тлумачення; маємо також цілу низку слів, на яких не відбиваються ці закони послідовно за впливом аналогії. Отже ми маємо *мороз, ворог, берег, через...* але тут же під впливом звичайного переходу в закритих складах: *поріг, сморід, моріг, оборіг, голів, черід, воріт*, але—*сорок, колод, морок...* Замість *зберег* ми маємо *зберіг* під впливом таких форм, як *переміг*, теж *стеріг* (але *стерегла, стерегло*). Закінчення *ов* зберігається у таких словах, як *попоров, боров* (перед *в*). Ми чекали *б кінець*, але маємо форму *кінець...* під впливом інших відмінків, як *кінця*,

також *лікоть*, *харківець*, *дімок*, *візок* тощо. І багато таких слів та форм можна навести. Напр., ще у різних суфіксах, як—*енько*, *ечко*, *ечка*... Звичайно, тут нам допоможе тільки знання мови. Важливо підкреслити тут окремі такі випадки. Перш за все щодо назви *Київ*—досі ми писали *Київа*..., тепер при назовному відмінкові *Київ* далші відмінки треба додержувати з *є*—*Киева* тощо. Потім підкреслити треба значіння наголосу у написаннях таких слів, як *ходіння*, *плетіння*, і *зменшення*, *пояснення*, цебто при наголосі на суфіксові—треба цей суфікс здебільшого писати *іння*. Як з'ясувати це? Тут, здається, наголос робить продовження цього складу, і тому чувається його більша закритість. Неначе навпаки виявляється значіння цього наголосу в таких суфіксах, як *овець*, *івець*—але тут вже не маємо закритих складів: *службовець*, *урядовець*... але *верхівець*, *чернігівець*... Тут же маємо і форму *київець* зам. звич. *киянин*. Чому тут так-на *овець*,—слова нового походження і наголос зберігає *о*.

2. Ненаголошені Е, И, О. Відомо, що ненаголошені голосні звуки вимовляється невиразно, особливо наближується один до одного *е* та *и*, а також *о* та *у*. Тут, звичайно, щоб написати правильно, ми користуємось перш за все з свої зорових навичок. Але іноді, коли ми захочемо свідомо поставитися до того або того написання, нам може допомогти грамастика. Так, коли ми знаємо, що так звані повноголосні форми мають сполучення *єре*, *еле*, *оро*, *оло*, то ми й будемо знати, що слова *дерево*, *пелех* тощо не

мають *и*. Теж—коли ми знаємо, що в родовому відмінкові множини вставляється (або правильніше—з старого голосного глухого виявляється) *о* або *е*, ми напишемо *вікон*, *відер*. Потім граматики дає нам вказівки, що іноді ми можемо цілком ясно собі уявити, який буде голосний, коли ми сумнівний склад у слові поставимо так, щоб на ньому був наголос—напр., *тримати*, *отримати*. Іноді правопис визнає замість ненаголошеного *о* написання *у*, як те маємо у вимові, так у дієсловах з суф. *овати*, цей суф. переходить в *увати*: *купувати*, але коли це *о* наголошений, то він залишається—*купований*. З окремих слів тут особливо треба звернути увагу на такі: *кишеня* (а не *кешеня*), *мачуха*, *мармур*, *парубок*, *яблуко*.

Треба звернути особливу увагу на це чергування *о* та *у*: *купувати*—*купований* *викуповувати*, *малювати*—*мальований*, *малювання*—*мальовання* (перше слово—дія, друге—малюнки), теж: *будування*—*будовання*, *мурування*—*муровання*, *воювати*—*звойований*, *завойовування*, *виховування* (—*ховати*, *вповати*), *кувати* і *коваль*. У чужоземних словах, особливо з німмови на ірен *ува(юва)*—*ова*: *формувати*—*зформований*, *формулювати*—*зформульований*, *адресувати*...

3. Написання слів з И, І та Ї. В українському правописові вживається *и*, *і* та *ї*. Двоє написань—*и* та *і*—різняться у вимові тим, що перед *и* приголосні тверді, а перед *і* м'які або близькі до м'якості. Треба тут узяти на увагу, що в українському літературному *и* ми бачимо збіг двох колиш-

ніх голосівок *ы* та *и*. Перший звук знають тільки деякі укр. говірки. У науці укромовознавства ми маємо два різні погляди: одні вчені думають, що оригінальна риса укромови—твердість приголосних перед *и* (як *і* перед *е*), інші за те, що ця твердість утворилася протягом часу і в пам'ятках відзначають історію цього процесу, отже вимова *и* та *е*—наслідок пізнішого часу. Я вже сказав, що у вимові ненаголошений *и* скидається на *е* та навпаки. Взагалі тембр того і того звука наближується. Тепер видавалося б, що для правопису не мусить бути труднощів щодо розрізнювання *и* та *і*, але труднощі є. Перш за все у так званому «м'якому» *і* ми маємо різницю ту, що є справді «м'який» *і*—цебто перед ним справді м'які приголосні—*і* є середній *і*, який стоїть посередині між *і* «м'яким» та звичайним *и*. А через те, що у літературній вимові ми часто не бачимо різниці у вимові цих *і* (або правильніше попередніх приголосних)—так *тіло* та *корів* щодо вимови складів *ті* та *рів* часто наближуються, хоч тут перший *і* зі старого так званого *ятя* (цебто мусить бути цілком «м'який»), а другий з первісного *о*. Отже в правописові не помітна різниця між *і* з старого *ять* та *і* з *о-е*, і транскрипція впливала і впливає на те, що різниця у даному разі, різниця, яку ми ще бачимо у говірках, у літературній мові зникає. Іноді через оцю близькість ми маємо рівнобіжні написання—так суф. *ик*—*волик*, *коник*, але *братік*; раніше часто писали—*зіма*, тепер тільки *зима*. Взагалі після задньоязикових та шелесних

пишемо *и*—*гинути*, *кинути*, *хитати*, тому що раніше тут було *ы*, але *і* у таких випадках, як *зіркий*, *кінь* тощо, коли були тут первісні *о* або *е*.

Згідно з тим, що раніше було сказано про перехід *о-і* пишемо: *дізнатися*, *підіймати*, *надіслати*.

Нещодавно ми писали *инший*, *ирод*, цебто у деяких словах на початку можна було писати *и* (можна було писати «інший»). Тепер ухвалено спочатку ніде *и* не писати. Отже ми маємо тепер, що було давно, тобто раніше ніколи спочатку не писали *ы*, якому в укрмові, як знаємо, відповідає *и*. Тут були і є фонетичні умови. Коли *и* ми будемо вимовляти «твердо», то перед *и* спочатку буде утворюватися придих, буде розвиватися приголосний елемент. Тепер пишемо спочатку тільки *і* або *ї*, коли вимовляємо з йотом. Оця вимова (з йотом) звичайна і після голосних, тому, напр., *Україна*, *цієї*. Іноді, коли ми маємо складне слово—після приростка початковий *і* другого слова не переходить в *ї*, тому що вимовляється просто: *переінакшити*, *поінформувати*. Після же приголосних *ї* пишеться тільки після апострофа: *з'їзд*.

4. Окремі категорії слів з написаннями І або И. Утворення многоразового виду від деяких дієслів різно відбивається на правописі. Візьмемо такі дієслова, як: *брати-вибирати* (виберу), *умирати*, *гребти-вигрібати* (вигребу), *чесати-вичісувати*, *розтирати-розтерти*. Тут можуть бути труднощі в умінні розрізняти, коли писати *и*, а коли *і*. Правило звичайно таке: коли дійменник не має у корені *е* (*брати*), то треба писати у многоразовому виді *и* (*забирати*),

коли дієйменник має *е* (гребти), треба писати *і*. Це правило будується на законі, який відбивався і раніше, а тепер дав певний рефлекс у сучасному. У старовину многогоровий вид утворювався перш за все через міну корінного голосного, при чому *е* переходило в *ять*; отже від таких дієслів, як *гребти* було *грѣбати*, тепер же з цього *ь*, як ми знаємо, рефлекс *і*, у таких же дієслів, як *брати* (писалося *бѣрати*) було *бирати*—що маємо і тепер. Ми думали б, що через це і *потрібувати*, але схвалено за новим правописом *потребувати*. Інші ще приклади: *застерігати*, *оберігати* (під впливом—застеріг), *знімати-піднімати*, *віднімати*.

Як у дієсловах многогорового виду *збирати* від *брати*, так треба писати *ри*, *ли* у дієсловах немогогорового виду, як *дрижати*—*глитати*—тут ми маємо старе сполучення плавких з глухими голосними (писалося *дрѣжати*, *гльтати*).

Коли ми візьмемо різні приклади переходів цих старих сполучень, то у визначених написаннях виявився вже непослідовний розвиток фонетичних законів, а головніше вплив аналогії. Приклади: *кров-крови-крівця*, але *кривавий*; *брова*, але—*чорнобривка*; *тривога*, *тримати*, *гримати*, *кришити*, *блищати*. Нещодавно писали *трівого*, тепер тут знов вплив складу *три* з інших слів і тому *тривога*.

Теж треба запам'ятати, що пишемо *и* у *чотири* (не—*рі*, як писали нещодавно), у приростках *ви*, *при*, *межи*—*виробляти*, *причиняти*, *межигір'я*, але *прі* у прізвище, *прірва* (тому що тут *прі* з *про*).

Ціла низка наростків має *и*: *ик, ич, ина, ивий, истий*, у дієприслівниках—*чи, ши, виши*. Прислівники: *завжди, звідки, звідти...*

Треба розрізняти суф. *иння* від *іння* (з *ення*). Перший суф. ми маємо у словах збірного значіння: *ластовиння, ряботиння, маковиння*; другий суф. у словах, що здебільшого утворюється від дієслів: *носіння, зменшення* тощо.

Суф. *ин* або *ін* (після голосного) пишемо у таких прикметниках, як *Галин* (Галя), *Настин* (Настя), при чому коли перед *ин* стоять *г, к, х*, то ці звуки переходять в *ж, ч, ш*—*Ольжин* (Ольга), *Лучин* (Лука), *свашин* (сваха).

У деяких словах ми маємо при одному значінні суф. *ина, иня* та *інь*: *височина, височиня, височінь*. Треба пам'ятати, що з суф. *інь* вживається тільки у назовному та орудному відмінках—*височінь, височінню*, в інших відмінках тільки від суф. *на иня* або *ина*, коли з таким суф. є відповідне слово з таким же значінням.

5. Перехід Е в О. Часто ми бачимо перехід *е* в *о* після *ж, ч, ш, щ, дж, й*: *жона* (але женити), *чорний* (чернити), *пшоно* (пшениця). Здебільшого такі переходи бувають, коли за складом з *ж, ч...*, стоїть твердий склад, але іноді цього не буває, іноді маємо і перед наступним м'яким складом. Отже, напр., маємо *щока, на щоці, в більшості, чепурний, щедрий*. Тут особливо також треба підкреслити переходи або непереходи цього початкового *е* в *о* у прикметниках з суф. *евий-евий*: *рожевий, грушевий, грошовий, біржовий*—отже

коли наголос на *е*, то *е* залишається, коли наголос не на *е*, воно переходить в *о*. Цього переходу ми не бачимо у суфіксах йменників—*ечок*, *счко*: *кружечок*, *книжечка*, *чаєчка*, *копієчка*, *лишечко*.

6. Перехід О в А. Звичайно, у таких словах, як *хазяїн*, *гарячий*, *гарячка* (при горіти), *багатий*, *багатство*, *багацько*, *багатир*, *гаразд*, *качан*, *калач*, *чабан*, *ганчар*, *монастир*, *шаравари*, *паламар*, *каламутний*, *калатало*, *шкаралупа*, *шкаралуща*, *халява*. Звичайно, тут *а* не такого походження, як *а* в російській мові, де є так зване *акання* (перехід ненаголошеного *о* в *а*)—ці слова різними шляхами запозичені. Отже, напр., слово *салдат* передає вимову (*а* не правопис) цього слова з російської мови. Могло мати значіння і те, що дальший склад має також *а*. Переходи *о-а* ми маємо в наворотних формах дієслів: *ломити-ламати*, *могти-вимагати*, *скочити-скакати*.

7. Переходи І—Й, У—В та навпаки. Чимало труднощів з практичного погляду становить провадження правил про так звану милозвучність або доброзвучність. Тут є і певні правила, але є й певною мірою неусталеність, що почасти викликає і сама вимова. Перш за все сполучник *і*, коли він іде за голосним звуком попереднього слова—він переходить в *й*: *вона й він*. Теж, коли слово починається з *і* і цей *і* при тому ненаголошений—*чекаю на Йвана*. Коли ж сполучник *і* сполучає окремі речення, то звичайно він зберігає свою форму. У залежності від початку наступного слова прийменник *у* то залишається то переходить у *в*—отже: *у люди*

вийшов, у нього, у вечері. Навпаки, прийменник *в* переходить перед приголосними наступного слова в *у*— у хаті, в Одесі. Отже ми бачимо змішування взагалі прийменників *у* та *в*. І початкові *у* та *в* у словах підлягають такій же зміні: ми можемо писати *учора* і *вчора* в залежності від оточення. Тому слова міняють своє обличчя—*вчитель* і *учитель*, *удовець* і *вдовець*, тощо. На початку речення писати можна *у* і *в*. Тільки деякі слова не змінюються: *Україна*, *Урал*, *Угорщина*, *університет*, *вправа*, *уряд*, *влада*, *вплив*. Деякі від написання *у* або *в* мають не однакове значення: *управа* і *вправа*.

Аналізуючи тут нашу правописну практику, я зробив би такі зауваження. Неможна цілком прирівняти переходи сполучника *і-й* з одного боку та прийменників *у-в*: сполучник *і* в силу своєї природи може мати більше або менше значіння, а *у* та *в* прийменники, і тому вони завжди прилягають до того слова, якого стосуються. Коли *і* сполучає окремі речення, він має більше значення і зберігає своє написання. Коли він сполучає окремі слова, то переходить в *й* після голосного звуку попереднього слова, але коли наступне слово має декільки приголосних або *й*, то *і* залишається. Прийменник *у* після голосного звуку переходить у *в*, але коли наступне слово починається з *у*, то прийменник *у* переходить у *в*. Ці переходи не тільки з прийменником, але й з наростком (уважаю-вважаю).

8. Ствердіння частини приголосних. Порівнюючи до давньої структури мови, тепер *ь* менше

має місця. Це від того, що багато приголосних стверділо і тому *ь*, як знак м'якості, після них не ставлять. Такі приклади, як *голуб*, *стен*, *сім*, *піч*, *ніж* тощо показують, що тепер губні та шелесні не потребують цього знака м'якості. Те ж саме ми бачимо у правописові і після *р* на кінці слів, хоч вимова говірок та й літературної мови часто тут проти правил правопису. Як винятки ми маємо у формах—*трѣох*, *чотирѣох* або при передачі слів рос.: *Обь*, *Пермь*, *Горький*. У силу вищезазначеного ствердіння маємо—*менше*, *панщина*, *селянство* і т. інш.

Цей процес ствердіння продовжується і тому іноді так важко буває з певністю встановити ту або ту форму. Це особливо буває з іменниками, що кінчаються на *р*. Тут за новим правописом ми визнаємо 3 відділи відміни—тверду, м'яку та мішану, і ось оця мішана і дає нам особливо яскравий зразок вагань. Отже, таке слово, як *муляр* має у давальному *муляреві* та *мулярові* в залежності від того, де наголос (*муляреві*—*мулярові*), теж в орудному відмінкові.

9. Апостроф після приголосних. Тому що приголосні губні в укрмові стверділи, то у вимові немає вже таких сполучень, як *бя*, *бю...* де *б*—м'який, а вимова вже дає *б'я...* Тільки в сполученні з іншими приголосними губні зберігають колишню м'якість і ми маємо *свято*, *медвяний* тощо. І ось викликало великі суперечки питання, як писати ці губні з так званими «м'якими» голосними з апострофом або без апострофа. Вказувалось на те, що

все одно українець сполучення *бя* прочитає, як *б'я*, і тому не треба зайвого знака. Тут одначе були й правдиві заперечення: іноді, особливо у правописові чужоземних слів, теж доведеться вимовляти не так, як слід. І ось тепер ми маємо правило, що у подібних випадках після губних треба ставити апострофа: *б'ю*, *б'ється*, *п'ять*, *м'ясо* (а не мнясо), *здоров'я*, (а не здоровля), *в'ється*, на *безриб'ї*. Але: *свято*, *мертвяк*, *різдяний*. У тих випадках, коли інший приголосний, що стоїть перед губним, буде приросток, то апостроф залишається: *зв'язати* (з-в'язати), *сп'яніти* (с-п'яніти).

Подібне правило ми маємо і до *р*: *бур'ян*, *матір'ю* але *рябий*, *рясний*—тут хоч один *р*, але вимова показує на його м'якість. Пишемо також—*Лук'ян*, *слух'яний* (або частіше—*слухняний*).

Коли у зложеному слові ми маємо приросток, а потім слово починається з звуків *я*, *ю*, *є*, *ї*, то теж ставиться апострофа: *з'явитися*, *з'ясувати*, *з'єднати*, *в'їхати*... Деякі труднощі ми маємо при написанні чужоземних слів з апострофом. Тут треба точно розрізнати приголосні: після більшої частини цих приголосних пишемо апострофа, а після меншої *ь*. Отже апострофа пишемо після *б-п*, *в-ф*, *г-г*, *к-х*, *м-р*, *ж-ч-ш*: *об'єкт*, *кар'єра*, *кур'єр*, *Кюв'є*, *Руж'є*... Після *д-т*, *н-л*, *з-с-ц* ставимо *ь*: *марсельєза*, *ад'юнкт*, *ад'ютант*, *коньяк*, *медальйон*, *бульйон*, *Севілья*, *Гот'є*, *Коліні*.

Звичайно апострофа пишемо в таких випадках, як: *д'Аннунціо*, *О'Конор*...

10. М'якшення приголосних. Почасти про м'якшення вже ми мали у попередньому параграфі (щодо чужоземних слів). Звичайні суфікси—прикметників—*ський, цький, зький*, іменників—*ськість, зькість*...

Ці суфікси новотвори. У старих пам'ятках ми бачимо суф. *ський*, як і суф. *ьство* (тепер *ство*). Що первісне місце цього *ь* там, де було в графіці старих пам'яток, то ясно показують і зміни основних частин слова, цебто коренів, до яких ці суфікси приєднувалися. Чому з *козак* прикметник *козацький*? Тому що основний *к* стояв перед *ський*, перехід був такий—*козацький*, потім з *цьс-ць*—и маємо *козацький*, теж *козацтво* з *козак-ьство козацьство козацтво* (тут *цьс*—стверділо). Оцей закон переходів з'ясується тим, що раніше деякі з звуків вимовлялося не так, як вимовляється тепер, і деякі приголосні не могли стояти один поруч одного. Тепер ми вже утворюємо форми *цюріхський, шахський*, раніше треба було б сказати *цюришський*...

Треба запам'ятати, що є декілька слів, що мають суф. *ський* і *зкий*: *боязкий, баский, різкий, дерзкий, в'язкий, жаско*. Тут допомагає нам і вимова, тому що ясно вимовляється тверді приголосні.

М'який *л* у таких словотворах: *сільський, комсомольський, палец-пальця, учительство. Галька-Гальчин* (але—*галка-галчин*).

М'який *н*: *пісень, вишень, сочень, кухонь, їдалень*—отже у род. відм. *мн*.

11. Зміни приголосних при збігові їх. Ми вже

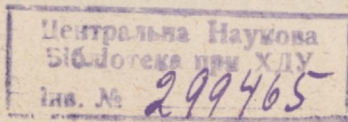
бачили зміни при збігові приголосних кореня та суфіксів. Коли тепер візьмемо такі слова, як *козаччина*, *Німеччина*, *Волощина*, *Шведчина*, то з першого погляду нам буде здаватися, що слова ці утворені за допомогою різних суфіксів, між тим суф. тут *ина*, а попередні зміни вийшли з змін приголосних основи слова: *козаччина* з козачьск-ина, козачьщина-козаччина, Волошськ-ина Волосшья-ина-Волощина, а *Шведчина* вже новотвор, при чому *чина* тепер виходить як окремий суфікс.

Приклади змін приголосних:

Показати-показчик, чех-чеський, птах-птаство, товариш-товариський, Прага-празький, Париж-парижкий, Рига-ризький, грек-грецький, Гадяч-Гадяцький.

Ми визначили вже цілу низку змін, що відбувається у словах з суф. *ство*, коли основа слів має кінцевий приголосний *к, ц, ч, х, с, ш* (козак-козацтво, ткач-ткацтво, птах-птаство...) або *г, ж, з*, (убог-убозтво...) при інших кінцевих приголосних міни не буває—*братство, студентство, агентство...*

Труднощі маємо при написаннях 2 ступеня прикметників (ступені порівняння). Напр. ми маємо *коротший* (так у нов. прав.), але і форму *коротчий*. Остання форма новішого утворення, тому що форма на—*ший* є основна форма 2 ступеня. Тому зрозумілі такі форми *тонший, м'який*. Але знов це закінчення *ший* у сполученні з деякими попередніми приголосними основи переходять у *ций* (напр. *кращий*, з *крас-ший*, *сш*—дало *щ*), або такі приклади: *нижчий, вузький-вужчий*. У написаннях

вічний, вдячний з одного боку, з другого—рушник, рушниця, мірошник, сояшник, яєшня, сердешний з другого ми бачимо знов боротьбу двох принципів. Історично правильні перші переходи *к-ч* тим, що тут первісно був суф.-ьний. Візьмемо *ок-о, ок-ьний, очний*. Отже треба було б написати *рука, рук-ьник, ручник*. А коли ми пишемо *ш*, то тут ідемо за вимовою. Як утворюється у вимові тут *ш*? Звук *ч* складний звук—він складається з елементів *тиш*, і ось в процесі полегшення вимови ми бачимо занепад першого елементу і залишається тільки *ш*. Крім наведених 6 слів, *ш* ми маємо в прикметниках, як *вранішній, тамтешній*,—отже в прикметниках прислівникового походження (*вранці, там...*).

Часто ми можемо спостерігати розходження вимови та письма. Ми пишемо *нігті* (вимовляємо—ніхіті), *легкий, зідхнути, зідхання* (особливо на ці слова треба звернути увагу тому, бо нещодавно ми писали тут *т* за вимовою—дзвінкий перед глухим переходить тут у глухий), *боротьба, просьба, книжці* (вимовляємо—книзці)...

Приростки *роз*, *без* не змінюють свого кінцевого приголосного, хоч далі і буде стояти глухий приголосний: *розкішний, розпуста, розшматувати, безкостий*. Приросток з змінюється перед *к, п, т, х*—*сказати, спитати, стулити, схід*.

Слово *рослина* пишемо *рос*—тут не буде приростка *роз*.

Йдучи за вимовою, правопис допускає спрощення при написанні сполучень приголосних—*зам, здн,*

ждн, стн-стл-слн пишеться зн, жн, сн, сл—отже пропускають д, т, л—празник, тижня, пісний, нещасний, вісник, зависливий (але пестливий, кістлявий), масний, навмисне.

12. Подвоєння приголосних. Початкове закінчення *ье*, з *ие-ие* (у таких словах ніякого роду, як *житие* та інші.) дає в літ. укромві подвоєння попереднього приголосного, або краще цей приголосний подовжується у вимові, а на письмі віддається подвоєнням. Звичайно, цього подвоєння не буває, коли перед закінченням стоїть губний або *р* тому, що тут подвоєння буває при м'якості приголосного. Тому ми маємо *життя*, *сміття*, *насіння*, *збіжжя*, *обличчя* (і тут *ж-ч* зберігають свою колишню м'якість), але *підгір'я*. Цікаво тут порівняти також подвоєння або його відсутність у закінченні орудного відмінка, як з одного боку *сіллю*, *ніччю*, але *матір'ю*. Не маємо ми подвоєння у таких випадках, як *щастя*, *листя* (коли перед кінцевим приголосним основи стоїть ще приголосний). Теж не буде подвоєння в орудному відмінкові—*радістю*, *харчю*, *честю*... Подвоєння ми маємо і у іменниках таких: *суддя*, *Ілля*, *стаття*, але тут є винятки—*свина*, *ігумена*, *попадя*, *кутя*.

Може з першого погляду бути незрозумілим подвоєння або неподвоєння *н* у прикметникових та дієприкметникових формах. Перш за все треба визначити, що укромва розходиться з росмовою щодо *н* або *нн* у формах дієприкметникових. В укромві ми маємо тільки один *н* у формах, як *казаний*,

зроблений, запроханий. Ці форми правильні і з історичного погляду, два *нн* у росмові пізнішого походження. У росмові ми часто вагаємося, де поставити *нн* або *н* тому, що тут є дуже непевне правило про те, коли дієприкметник переходить у прикметник, то треба писати один *н*. Згідно з формою дієприкметниковою і всі вивідні слова мають теж один *н*, так *вареник*, *мученик*. Тільки у деяких дієприкметниках два *н*: *несказаний*, *невблаганий*, *незмірений*, *спасений*. Тут цікаво, що наголос падає на *аний*, або *енний*, що сприяє продовженню звука. Два *н* мають прикметники, які утворилися від іменників, яких корінь мав *н*: *вина-винний*, *кінний*, *старовинний*, *письменний* (старий *пень:письмен-*). Теж в прикметниках збільшених з суф. *енний*: *здоровенний*, *численний* (тут треба теж звернути увагу, що наголос сприяє продовженню приголосного *н*).

У чужоземних словах звичайним *н* віддається подвоєний чужоземний звук, але винятки: *ванна*, *манна*, *панна*, *бонна*, *вілла*: та деякі інші.

13. Суфікси в закінченнях імен по батькові. Новий правопис вносить велику зміну в закінчення імен по батькові. Тут мені доводилося вже писати про це—що зміна має штучний характер, але тепер вже вона узаконена і треба керуватися тим, що маємо в правописові. Правда, реформа, має може, практичну доцільність—вона вносить суцільність, вона підрівнює у даному разі різні закінчення: у всіх іменах по батькові чоловічого роду ми маємо закінчення *ович*, як винятки *євич-ич*. Отже імена

типу *Лазор—Лазорович, Сергій—Сергійович, Василь Васильович, Лука—Лукович, також Ілля-Ілльович (тільки Ільїч—Ленін). Від Яків—Якович і Яковлевич. Тут у формі Якович—непослідовність: неначе від кореня Як, а не Яків; від Олександр—Олександрович, від Миколай—Миколайович, від Микола—Миколович. Жіночі ймена по батькові утворюються суф. івна(ївна): Лазорівна, Сергіївна, Василівна, Луківна, Іллівна.*

14. Правопис складених слів. Тут треба розрізняти до якої категорії належить перше слово у складеному слові. Прикметники сполучаються виключно через *о*, отже: *робітничо-селянський, чужоземний, пішоходи.* Декілька винятків: *божевільний-божеволіти-божевілля*, а також сюди не відноситься 2 ступінь, який взагалі сполучається через *е—вищеназваний*. Коли ж першою частиною буде іменник, то після шелесних маємо *о-душогуб, грошолуб, мечоносець* (виняток—очевидячки, оче-видний). Після ж подвоєного приголосного та *й* сполучним голосним буде *є*: *життєздатний, краєзнавство.* Після ж інших м'яких приголосних *е—землемір, працездатний, але конокрад, свинопас...* Числівники *два, три, чотири—двогубий, дворучка, трикутній, чотирискладовий.*

15. Загальна характеристика передачі фонетичних особливостей. Що можна сказати, закінчуючи відділ фонетики? В основі правопису фонетичних особливостей лежать, як ми бачимо, правила, засновані на етимології слів, на їхній сучасній вимові, іноді на вимогах вигід самого письма. Є певні непослідовності, в деяких місцях виникають через це труднощі, але

треба пам'ятати, що правопис, крім того, що він відбиває сучасний стан письма, він не може відмовитися від різних течій минулого, а крім того, відбичаючи сучасність, він не може відбивати її так, як вимагає цей стан, але йдучи за режимом ощадности, він вкорочує цілу низку звукових особливостей, що не мають особливого практичного значіння.

II.

16. Загальні зміни щодо морфологічної класифікації. Коли ми переходимо до морфології в галузі правопису, то одне з перших питань, хоч це питання безпосередньо до правопису не стосується, є питання про розподіл граматичних категорій. Морфологія вивчає форми слів і їй дуже важливо утворити точні класи слів, точну систему. Я гадаю, що це питання вимагає від нас особливої уваги тому, що воно тісно зв'язане з нашим вивченням граматики. Через те, що тепер були зайняті питаннями суто правописними, на це не привернули належної уваги, то й ми тепер підемо за старим розподілом на частини мови, як це робив і проєкт правопису. Треба думати, що після остаточного вирішення правописних питань, звернуть увагу на потребу реформувати граматичну систему, як це можливо на підставі сучасного наукового оброблення та педагогічних вимог нашої школи.

За проєктом встановлюється тепер три відміни іменників, але ці три відміни не такі, до яких ми звикли або на підставі шкільних граматик або на

підставі спроб наукового підходу. Для того, щоб відразу уявити собі картину нового розподілу, краще всього попереду сказати, щодо III відміни відносять жін. рід на приголосний (*ніч, кров*), до II відміни—ніякий рід, як *козеня, теля, лоша...* Всі інші іменники, а їх, значить, головна маса, належать до I відміни. Ця відміна розподіляється на 3 групи: тверда, мішана і м'яка. Тут, значить, іменники всіх трьох родів, іменники, які, звичайно, дуже різняться, як категорії, одні від одних своїми закінченнями. Отже для того, щоб ілюструвати цю схему, дамо приклади:

Перша відміна

I. група—явір, ліжко, книга, маляр, слухач,	{	(тверда)
II. Група—школяр, огнище, кру- ча, ложе, дідище, бабище,	{	(м'яка)
III. Група—учитель, місце, об- личчя, весілля.	{	(мішана)

Друга відміна—орля. Третя відміна—повість.

Звичайно, для багатьох іменників з боку практичності, а значить і правопису, зовсім немає якогось там значіння, куди віднести ці слова—до I, II, III гр. або вважати за окремі підвідділи, але так справа стоїть не зо всіма іменниками. Це особливо можна сказати щодо іменників, які закінчуються на *р*. Тут іде боротьба і поступове ствердіння *р* не без впливу прийнятої вже літературної традиції. Характеристично, коли наголос падає на суф. *яр*, то ми

маємо ознаки «мішаного» підвідділу, цебто—*еві, ем*, а коли наголос не на останньому складові, то слово переходить у цих закінченнях до твердого підвідділу. І ось слово *муляр* вимовляється з наголосом на *му* і на *яр*, від того залежить закінчення *еві-ові, ем-ом*. До мішаного підвідділу належать і ті, що закінчуються на *ж, ч, ш, щ, дж*—*товариш, сторож* та інш.

17. Кличний відмінок. Закінчення кличного відмінку *у-ю, о-е*, такі, які ми бачимо і за давньої доби укрмови, тільки розподіл їх не такий. Протягом часу більше шириться закінчення *у-ю*, і коли тепер ми бачимо в деяких випадках неусталеність, то це боротьба двох форм. Чому одні форми мають тут перевагу? Пояснення цього питання для нас дуже важливе тому, що підчас сумніву ми будемо знати, яким шляхом іти. Коли я маю слово *козак*, то кличний відм. *козаче*, тут ми маємо зміну *к* на *ч* тому, як ми знаємо, що раніше, коли *к* було виключно задньоязиковим приголосним, він не міг сполучитися з середньоязиковим, яким був звук *е*. І ось всі слова, що закінчувалися на *к*, мусіли в кличному відмін. змінювати своє закінчення. Таких слів та таких форм залишилося багато від старовини, але коли ми маємо і *к* середньоязиковий, заважають утворенню нових форм кличного відмін. ті форми, які вже раніше змінили закінчення. Так з одного боку, з другого—мова вже раніше найшла вихід, щоб не робити пом'якшення і зміни основи слова—просуваються форми на *у*; отже тепер ми і бачимо, що

такі категорії слів, які мають закінчення *ик, ук, ок, ко* вже в кличному мають закінч. *у*. Це ж закінчення у характеризувало відміну на *у*, яка, як ми побачимо з інших відмінків, поступово об'єднувалася з відміною на *о* (раніше була різниця у відмінах таких слів, напр., як *плід і мед*, перший приклад був відміни на *о—пліда, пліду*,... другий основи на *у—меду, медові*... Крім того, у м'якій основі на *о* кличн. відм. був на *ю—краю* (отже *товаришу, мужу—старі форми*), старі закінчення в формах: *коню, зятю*... І зак. *ю* переходить на ін. рід: *доню, Марусю* (пестливі—хоч залишається і *Марусе*). Зак. *о—сестро, Ганно* (жін. р. твердої групи); зак. *е—Катре, ноче* (жін. р. м'якої групи), *Маріє* (після голосних); зак. *е*, рідше *ю* імен. чолов. р. на ець: *хлопче, молодче, зайче* (і *зайцю, злочинцю*).

Власне кажучи, тут уже справа не суто правописна, а більше вона стосується нормалізації форм. Але, це, як ми знаємо, теж входить до завдань нашої сучасної правописної реформи.

18. Родовий відмінок. Більше ще труднощів дає справа з закінченням родового відм. на *а* та *у*. Ми знаємо, що ці закінчення теж старі, що вони вели і ведуть боротьбу. Думка граматиків намагалася відокремити рямці того і того закінчення, але це не вдавалося і не вдається: життя розбиває ці рямці. Правда, загальні межі ми тут уже маємо. Але як бути, напр., з географічними назвами? Частина географ. назв має зак. *а*, інші мають *у*. Але будь-яких підстав, крім, може, механічної аналогії навести не зможемо: *Києва*,

Харкова, Чернігова, але Херсону, Риму, Парижу... Правда, в чужомовних географ. назвах могло мати значіння, що взагалі у переважно в чужомовних словах вживається, як курсу, архіву... (хоч і чужомовні, що визначають предмети: *грамофона, мотора*). Ми знаємо, що закінчення *а* та *у* були закінченнями першої відміни на *о* та другої відміни на *у*; зак. у спочатку вживалося в невеличкій кількості слів, але тому, що цих слів дуже часто вживали, закінчення поступово поширилося і часто вже витісняє закінчення *а*, а іноді боротьба ще не закінчилась, іноді через цю боротьбу ми маємо обидва закінчення (іноді з різними відтінками значіння).

Важко взагалі піддається точному формулюванню правила щодо *а* та *у* у родовому відмінкові чолов. роду. Тут звичайно розрізняють конкретність, предметовість, визначення живих істот, певної міри та інш., коли ставиться *а*, навпаки *у*, коли абстрагованість, збірність, неконкретність. Особливо треба підкреслити, що в чужоземних словах переважно *у*, а також *у* скорочених іменниках (як Наркомосу, Вуану та інш.) Іноді одне слово має *а* та *у* і тоді є різниця у відтінках значення.

У родовому відмінкові однини йменників жіночого роду на приголосний, як *молодь, подорож, ніч, піч* та інш. ми писали *и*, тепер пишемо *і*, при чому *и* залишається тільки для йменників, що мають закінчення *ть* з попереднім приголосним, напр. *радість*, та ще є поодинокі винятки з попереднього правила. Отже виходить тепер так:

I. *молоді, тварі, ночі, печі, паморозі, тіні, мазі, міді, харчі, моралі, артілі, приятні, жовчі, пригорці, матері.*

II. Винятки з цього: *осени, соли, крові, любові, Руси.*

III. *Вісти, смерти, повісти, старости, хворости, кости, чверти.*

Звичайно, від цих слів давальний та місцевий відмінки на *і*, як для попередніх. Також назовний відмінок множини для всіх наведених слів буде мати закінчення *і*.

Безпосереднє для правопису значіння має деяке урегулювання правил написання *и-і* у родовому відмінкові іменників жіноч. роду на приголосний.

Коли вже в давньослов. мові ми маємо під впливом відміни на *і* родовий відмінок від таких іменників як *теляти, осяти* поруч з старими формами *теляте, осяте*, то ясно відкіля має початок сучасне закінчення—*теляти, лошати*...

19. Давальний відмінок. Закінчення в давальному відмінкові *ові* (*єві, єві*), *у(ю), і* (*ї*). Тут перш за все звертає на себе увагу, те, що в укромові поширилося зак. *ові*—в іменниках чолов. роду, хоч раніше перевагу має закінчення *у* (відм. на *о*, як ми вже казали раніше). Тут знов була і є боротьба закінчень, при чому мовний процес сприяв тому, що це зак. *ові* поширилось у ім. чолов. роду, а *у* залишилось у ніякому р., хоч деякі і тут іменники мають *ові*,—*ягняткові, теляткові*. В ім. чолов. р. на *ів-ов* залишається старе зак. *у*: *острів-острову, Львів-Львову*... Щодо вживання *ові*

та у в давальному відмінкові, треба підкреслити, що коли ми вживаємо підряд два йменники, як *Тарас Шевченко* в дав. від., то треба одно ставити з *ові*, друге з *у*—*Тарасові Шевченку*. Трійне закінчення місцевого відмінку і тепер залишається *і, у, ові*, при чому *ові* здебільшого—живі істоти, *у*—ті що закінчуються на *ик, ок, ак, ко*, а *і*—що не мають наростків (*порозі, домі, возі...*).

Різниця в закінченнях дав. та місц. жін. р. на приголосний від родов. відм. *и* та *і* утворилась штучно, тому що в історії відмін ми не знайдемо такої різниці. Тут могли бути також впливи інших іменників.

20. Орудний відмінок. Коли ми утворюємо орудний відмінок *сіллю. радістю*, то може викликати деякі труднощі в з'ясуванні форм переходу тут основн. *о-і*, коли такого переходу немає в формах *радісти, соли*. Тут наше написання орудн. відм. не зовсім точне: форма *радістю* вимовляється іноді з нескладовим *і* перед *ю*, цебто ця форма утворилася так *радістью-радістю*.

21. Місцевий відмінок. У місцевому відмінкові ми маємо для деяких іменників три закінчення—*у, і, ові*, отже кажуть: *чумаку, чумаці, чумакові*. Правда, тут щоб уникнути пом'якшення, цебто зміни приголосного, рідше вживають форми *чумаці*. І конференція встановлювала вживати для іменників, що визначають живі істоти, тільки зак. у та *ові*. Переважне закінчення у в іменниках, що мають суф. *ик, ок, ак, ко* (чолов. та ніяк. роду), знов викликається тим, щоб не м'якшити *к*,

Це закінчення з у-кової відміни знов перейшло на імен. о нової відміни. Може через вплив цих закінчень, які перейшли в ніякий рід, ми маємо і дальше поширення цього закінчення вже, як ю—сонці і сонцю, на полі й на полю...

22. Назовний відмінок множини. Наз. мн.: *люди, татари, цигани, громадяни, болгар, серби...* Раніше конференція вирішила форму *люде*. Отже тим самим неначе визнавала можливість закл. е і в інших імен. Треба тут знати, що закл. в таких випадках давнього походження і воно вживалося в йменниках на *ин* в однині, які мали в множині закінчення так званої відміни на приголосний, при чому суф. *ин* у мн. вже не було. Це низка іменників, що визначала національність або громадський стан. Ці форми затрималися в деяких словах і досі, але тепер вони мають вже закл. *и*.

Як виняток мають закл. *і* поруч з іменниками м'якої відміни (ковалі, проводирі, лікарі, ножі, орачі) такі іменники, як хуторі, хабарі, майстрі. Ці закінчення під наголосом і, звичайно, тут вплив таких іменників, як лікарі, проводирі тощо.

Від старовини теж залишились і форми *дві книзі, дві руці*. Ця двійня і це закінчення *і* (при чому перед ним *г, к, х*, переходять у *з, ц, с*) вживається і після *три, чотири*. Але частіше тут нові форми множини. Прикметники тут треба ставити у наз. відм.—*три високі хати*. І в ніякому роді ми бачимо іноді вживається закінчення, які залишаються від форм кол. двійного числа—*дві відрі, слові*, але звичайніше—множина.

Залишки двійн. числа—*очі* (око), *плечі* (плече), *вуса*(вус—кажуть і: вуси). Такі варіяції, як хліби-хліба, вівси-вівса, ґрунти-ґрунта,—мають різні закінчення для різних відтінків змісту.

23. Родовий відмінок множини. У род. відм. мн. ми помічаємо поширеність зак. *ів*. Це зак. властиве спочатку тільки чоловічому родові (в старовину форма була *ов*), а потім переходить не тільки до відміни чолов. роду на *о*, але і в інші відміни. Іноді поруч цього закінчення зберігається і давніше: *статтів* і *статей*, *відповідів* і *відповідей*, але вже *матерів*, також ніяк. род.: *місців* і *місць*, *обличчів* і *обличь*, *багнів* і *багон*, *полів* (піль рідко), але тільки вже *прислів'їв*, *подвір'їв*. Отже тут ми бачимо—йде боротьба і покищо нові форми не мають повної перемоги (далі: *бабів*, але *хат-хатів*, *питаннів-питань*). Але часто зберігається чистий пень—це в іменниках жіноч. роду на *а*(*я*) та ніякого роду, при чому ми тут бачимо деякі зміни проти того, що ми тепер визнаємо за чистий корінь. Отже чистий корінь в таких словах: *задач*, *форм*, *груш*, *дерев*, *волокон* (краще тут сказати: *основа*), зміна ж кореня та основи: *сторін*, *панчіх*..., а також: *кухонь*, *книжок*, *сосон*(*сосен*), *церков*, *буков*, *відьом*, *земель*, *пісень* (пригадаємо старі написання та вимову цих старих написань в цих словах з *йором* та *ь*, отже: *книжэка*, *книжэк-книжэок*, тоді зрозуміло, чому тут *о* в закритому складові).

24. Орудний відмінок множини. Щодо орудного відмінку, то тут цікаво відзначити, як ставився до

деяких форм проєкт і як ставилася конференція. В проєктові на першому пляні *дверми*, а потім в дужках *дверима*. Конференція перший приклад зовсім викреслила, а залишила тільки те, що в дужках. Але тепер ми маємо *дверми* (*дверима*). Залишилося *ушима* (*вухами*), але: *очима*, *плечима*. Залишилося *грудьми* (*грудима*), але *ворітьми*, *сіньми*, *грішми* (і *грошима*), а також *кіньми*, *гістьми*. Отже це закінчення *ми* дуже рідке, звичайні *ами*, *ями*. Закінчення *има* лишок подвійного числа.

25. Прикметники. Серед прикметників, що мають перед закінченням суф. *н*, частина вживається з закінченням *ній*, а також *ний*, отже відноситься і до м'якої і до твердої групи. Частина за новим правописом мусить йти за твердою групою, а саме: безбожний, безладний, безпорадний, безробітний, величний, відповідний, господарний, довічний, заможний (незаможний), книжний, нагінний, людний, отрутий, майстерний, поперечний, природний, продажний, рідний, (своєрідний, благородний), восьмирічний, тогочасний тогочасний і багато інш.

Деякі мають подвійні форми: народний і народній, самотній-самітний, звичайні же на *ній*,—братній, будній, давній, дорожній, достатній, древній та інш.

26. Числівники. У відміні числівників віддається перевагу формам *п'ятьох*, *п'ятьом* перед *п'яти*, отже також і в інших подібних формах.

У правописові числівників відновляється *д* в таких словах: *одинадцять*, *дванадцять*. Пишеться *т* в *шістнадцять*, *шістдесять*. Значить, знов перевагу має

тут етимологічний принцип, тому що коли недавно на письмі випускали тут *д* і *т*, то робили те під впливом вимови.

Останніми часами в правописові числівників було багато вагань—перш за все щодо написання *д* або його пропуску в складних числівниках, як *двадцять* тощо. Отже: одинадцять, дванадцять..., двадцять, тридцять, п'ятдесят, шістдесят, дев'ятдесят, з п'ятьох душ, з п'яти душ, шістдесятьох, чотириста, шістсот з двох сот душ, без дев'яти сот, сорока, дев'яноста, дев'ятдесят, з дев'яноста, сорокома (сорокма). Отже також на перший плян при відміні числівників поставлено такі форми: п'ятьох, шістьох, сімох, вісьмох... зам. п'яти, шости, які теж вживаються від тих же числівників, ми бачимо одрудн. відм. п'ятьма, шістьма, сімома, вісьмома—теж під впливом форми *двома*, яка поширилася на інші числівники. Значить, можна сказати з п'ятьох душ (з п'яти), рад двадцятьом карбованцям (і двадцяти), на шістдесятьох робітниках (на шістдесяти робітниках). Орудний відм. *двома, трьома, чотирма, п'ятьма, шістьма, сімома, вісьмома* (або *вісьма*)... *стома, сорокома (сорокма)*. Поруч із звичайними змінами числівників: двісті, двох сот, двом стам... маємо можливість і не відмінювати: без шістсот душ. Невідмінювання числівників звичайне при складених числівниках, де відмінюється тільки останній числівник.

До правопису: шістдесятий, дев'ятдесятий; скільки, кілька-скільки, скільком. Двоє, троє—не відмінюються, а мають такі відмінки — двох, двом

(цебто від *два*), обидва, обидві — обидвох, обидвом або—обох, обом.

27. Дієвслово. Отже: *леш*, *б'єш* з *лиєш*, *биєш* і тому ми бачимо скорочення, що наголос падає не на *и*, а у *шиєш* наголос—причина того, що залишається *и*.

Відомо, що укрмова на має дієприкметників так званого дійсного або середнього стану. Залишки, які ми бачимо тут—запозичення. Але укрмові властиві форми пасивних дієприкметників минулого часу і тут маємо закінчення *ний*, менш вживані закінчення на *тий*. Іноді буває так, що одне дієслово має ту і ту форму, так: *замкнений* і *замкнутий*, *молотимелений*, *молотий*, *колотим*—*колений*, *колотий*, *кинений*, *кинутий*, *згорнений*, *згорнутий*, *усунений*, *усунутий*.

Закінчення *тий* звичайно буває при дієсловах, що мають перед закінченням дієменника голосний звук або *р*—*бити* *битий*, *терти* *терпий*, але й тут винятки—*даний*, *придбаний*, *знаний*...

При утворенні дієприслівників теперішнього часу треба особливо пам'ятати, що ці форми утворюються від 3-ої особи мн. дієслів теп. часу. Тому неясна форма дієприслівника від дієслова *бачити* (у вимові неначе *у*) має форму *бачачи* тому, що 3 особа є *бачать* (дієзміна II, коли в другій особі *ит*).

III.

Чужомовні слова. Особливо багато труднощів і раніше і тепер дає правопис чужоземних слів. Який

покласти тут в основі принцип? Коли ми будемо додержувати принципу писати так, як пишуть ті, кому належать ці слова, то виходячи з етимологічних основ багатьох чужоземних правописів, ми будемо давати підставу для цілком неправильної вимови, коли ж ми будемо класти в основу вимову самих цих чужоземних слів, то для нас буде важка, іноді неможлива задача. Крім цього треба зважити і те, що ми вже писали та пишемо оці чужоземні слова, отже покладаючи в основу новий принцип, ми будемо ламати попереднє, і в тому разі, коли взагалі будемо старатися провести тут послідовність, тому, що ця послідовність зустрінься вже з навичками. Це все з'ясує нам, чому так вороже зустрічають, напр., написання *ля*, *лю* та інш. там, де ми звикли писати *ла*, *лу*.

28. Написання ґ у чужомовних словах. Новий правопис значно ускладняє правописні вимоги щодо *г*. Вже давно у старих українських пам'ятках ми бачимо спроби передавати польський, німецький, а також латинський *g* через *кг*—буркгмистр, Скиркгайло. Були і передачі через *к*—Олькирдович. У Мелетія Смотрицького, у його церковслов. граматиці, ми вже знаходимо букву *г*, якої і тепер вживаємо. Мелетій вживав цього знаку, передаючи чужомовні слова, він писав—ґрамматика, ґрецький тощо. Це звук *г* вибуховий, він, звичайно, невластивий українській мові—є небагато слів, неначе українського походження, де ми чуємо цей звук, але слова ці здебільшого звуконаслідчого характеру, а деякі слова, які видаються українського походження—є залишки

запозичення. В історії вживання цієї букви можна навести цікаві дані: спочатку при передачі чужомовного слова вживається буква *г*, а потім поступово цю букву замінює *з*. І тепер часто буває—пишуть *г*, а вимовляють *з*, тому що взагалі українській мові властивий протяжний *з*. З другого боку, неможна взагалі заперечувати можливості утворення вибухового *г* при тих або тих умовах.

Про *г* ми знаходимо в новому правописі тільки в відділі чужих слів. Звичайно, тут ми маємо особливі труднощі. Принцип, що його тепер кладеться в основу, такий. *Г* передає чужий звук *g*, але тільки тоді, коли (особливо з грецької мови) слово запозичено не так давно чужий; *h* передається через *з*. Звичайно, такий принцип далеко не певний—ми не можемо точно сказати або з'ясувати дуже часто, коли запозичено слово, і тому доводиться тут наприкінці часто звертатися до словника. Між тим, принцип цей ясно на чому базується: коли слово давно запозичено—воно зукраїнізувалося і має властивий українській мові звук *з*.

І ми маємо такі слова з *г* (що виникло з початкового *g*): *Германія, Англія, Грузія, Рига. граматика, програма, графіка, географія, кілограм, гігієна, гіпс, градус, егоїзм, організація, педагог, група. фігура, газета, газ, логіка, діаграма.*

Але з *г*: *Гранада, Чікато, Геттінгін, Гаронна, Гюто (Нуго), Гамбург, атент, атімація, тарантія, твардія, інтелігент, тлядіатор, лінтвіст.*

Заміна основного—*g* виникала часто не тільки під

впливом українізації слова, але й під впливом російським, де чужоземні *g* та *h* передаються *г* (порів.—гербарій, гуманізм та інш.).

За старим укр. правописом *г* вживалося тільки в іменнях власних чужоземного походження, тепер, як бачимо, будемо вживати *і* в багатьох звичайних словах.

29. Написання ЛА-ЛЯ, ЛО-ЛЬО, ЛУ-ЛЮ, ЛЕ, ЛЬ у чужомовних словах. Такий же принцип щодо вживання *г* та *г* в словах чужомовного походження ми маємо і щодо передачі чужомовних складів *la, lo, lu*. Старіші запозичення особливо до середини 19 віку віддаються через склади з твердим *л*, пізніші—м'яким *л*. Тут треба все ж зазначити, що не тільки принцип часу запозичення відіграє роль, але і те, відкіля береться слово. Ось, коли слово запозичається з російської мови, де прийнято передавати через твердий *л*—то теж ми бачимо і в українській графіці, коли береться з польської мови—м'який *л*. Звичайно, знов виникає багато труднощів, і працюватиме тільки пам'ять, часто вдаватися доведеться знов до словника.

Отже *ла* ми маємо у таких словах: Атлантійський (океан), атлас, латинський, формула, фабула, філантропія, облатка, схоластика... (а також після двох *л*: Сцілла, вілла).

Ля: ля-Манш, Малята, Калябрія, Ляпландія, Гренландія, Естляндія, Мон-Блян, Лямартін, кляса, лябораторія, канцелярія, спекуляція, лявн-теніс, ляндшафт, макулятура, парлямент, плян (також план),

платформа, пляц, флякон, гальянтерія, деклямація, шкарлятина, циферблят, капеля, новеля, заля...

Льо: Льокарно, льокавт, льомбард, льозунг, одекольон (також: одеколон), пльомба, фльота...

Ло: Лондон, Ціклопи, колона, колонія, диплом, колос, філософія, талон, кілограм, (а також після двох л Лонгфелло).

Лу: плутократія, лунатизм (і після двох л— Поллукс).

Лю: Лювр, Нібелюнти, блюза, інфлюенца, люпа, революція, у всіх вивідних словах, як протоколювати, титулювати.

Л у кінці складу: Балкани, Далмація, Стамбул, інтернаціонал, журнал, ідеал, бал (відзначення, але баль-банкет), капітал, протокол, фалш, февдал, оригінал, фінал...

Ль у кінці складу: Івадальквір, Альжир, Цельсій, алкоголь, альфабет (також алфавит), балькон, бухгалтер, васаль, п'єдесталь, альтебра... (В англійських словах не пишемо ь: Албїон, булдог, біл, гомрул, Мілл, Чарлз, Шеффїлд...).

Склад ле передається ле: колета, телеграма, лекція, білет, електричний...

30. Написання И та І у чужомовних словах.

Деякі винятки ми маємо щодо правопису і та и після так званої дев'ятки. Так у звичайних словах пишеться і: *жюрі, попурі, колібри, парі, ефенді, мерсі* або в хемічних термінах *хлоріт* (або *хлорат*), *бензіл* (бензил також), *етін* (етен). У так. власних іменнях и після р—*Америка, Париж, Рига,*

Єгипет (тут згідно з принципом давнозапозичених слів).

Також не зважаючи на дев'ятку (як і раніше) пишемо *ія, іє, ію, йо*: *матеріал, історія, копія, соціалізм, авдієнція, клієнт, тріумф, радіус, консиліум, соціологія, аксіома, радій...*

Іноді замість *ія, іє, ію, йо* ми пишемо *'я, 'є...* цебто і скорочується: *мар'яз, суб'єкт, бар'єр, кар'єра, п'єдесталь*, а також власні: *Барб'є, Кюв'є, П'ємонт*, Цього скорочення не буває після приголосних *з-с-ц, л, н*: *бульйон, мільйон, компаньйон, мільярд, коньяк, марсельєза, рельєф, пеньюар, адьютант, Тьєр, Тардьє, Севілья, Мольтєр*.

У цих правилах особливо треба підкреслити правило про *ію* зам *іу*, що знаходимо у нашому попередньому правописові.

Старий правопис визнавав написання *техник, механик* та інші, отже в цих словах *ик* вважаючи це закінчення за чисто українське. Тепер у чужоземних словах закінчення *ік* або *ик*, а також закінчення *іка-ика, ічний-ичний, ікум-икум*, а також суф. *іст-ист, ізм, изм* цілком у зв'язку з тим, чи стоїть перед цим закінченнями один з так званої дев'ятки. (*д-т, ж-ш, з-с, ч, ц* та *р*)—тоді *ик, ичний, икум*, в інших випадках *і*. Як виняток ми маємо тільки *католик, євангелик* (як слова зукраїнізовані, також *митрополит, єпископ*).

Отже: *методика, методист, методичний, математик, математичний, історичний, фізичний*.

Після інших приголосних—маємо *і*: *технік, тех-*

нічний, академік, академічний, а також слова: *україніст, службіст, боротьбізм...*

31. Неподвоєння та подвоєння у чужомовних словах. Зберігається правило попереднього правопису щодо неподвоєння приголосних у чужоземних словах, що мають подвоєний приголосний звук. Але тут маємо низку винятків:—більше, ніж було у старому правописові. Отже два приголосні зберігаються у таких словах: *ванна, булла, вілла, лотто, манна, нетто, мотто, брутто, геєнна, барокко, авва, осанна, равві, донна, мадонна, галло*. Але коли далі ми будемо порівнювати щодо власних імен, то тут є різниця із старим правописом. У новому правописові про власні імена говорить, що тут «звичайно» зберігається між голосними подвоєння: Мюллер, Шіллер, Діккенс, Мекка, Андорра, Марокко, Аллах, Патті, Тассо, Ганновер... Старий правопис писав арґона—тепер Гаррона, де Бюсі—тепер де Бюссі...

Звичайні ж написання: комуна, сума, територія, апарат...

Коли ми утворюємо від *Марокко-марокканець* та інш., то у вивідних словах залишається приголосний, тільки при суф. *ськ* пишеться один приголосний—*едеський* (від Едесса), *андорський* (від Андорра).

Небагато слів чужоземних пишемо з початковим *є-Єгипет, євангелик, єпископ Євген, єретик* (ці слова грецького походження)—інші слова пишемо з *е*—*Іспанія, Європа, етика, електрика*.

32. Окремі приклади правопису чужомовних слів. Грецьку так звану *тету* передаємо *т*: логаритм, Пі-

тагор, катедра, міт, ортографія, арифметика, Атени, етер, Методій, скіти, атеїст, арифмометр, теологія, бібліотека. Теодор (тільки це стосується до ймення Західної Європи), а також Федір (рідше же Хведір), Тимофій. Теж до наших—Хома, але до зах. евр. Тома. Грецьк. та лат. *ф*: фотографія, форма.

Англійські ймення Велз (а не Уельс), Віклеф (не У'їклеф), кіловат. Пишемо: Фавст, Гавптман, Павльсон, Кавтський, льокавт, бравнінг (як і звичайно: Август, аудиторія, авдієнція)—отже *ав*, *ов* замість німецьких дифтонгів *ау* та *оу*. Тільки іноді залишаємо *уе* (саме перед голосними): Шопенгауер, Ауербах, як і у Тоуер, Соуер).

Неврастенія, неутралітет, неутральний, цебто *ев* зам. дифтонга *еи*; Гайне, Вайнгольд, Ляйбніц, Ляйпціг, Райн, ляйтмотив—цебто *ай*, *яй* зам. дифтонга нім *еі*.

Місіонер, акціонер, монтер—*ер* зам. франц. дифтонг *еир*, *аіге*.

Також зак. *еи* раніше запозичених грецьких та лат. словах: Олександр, магістер, міністер, ціліндер, але у нових—ареометр, барометр, термометр, секвестр.

Такі чужоземні ймення, як *Гайне*, *Туапсе*, *сольо*, *Поті* не відмінюємо. *Бюро*, *пальто*, *трюмо*, *цицери*, *кіно*, відмінюємо як ніякий рід. Не відмінюємо: *порто*, *тріо*, *радіо*, *сальдо*, *нетто*, *брутто*, *поні*, *равві*, *мерсі*.

Від *радіо* утворюємо тільки орудний відмінок—*радіом*.

33. Українські прізвища. Петро Чуб, Марія Чубова або Марія Чуб, Петр Іваненко, Марія Іваненкова, Степовий — Степова, Петрів-Петрова. Поруч з закінченням *ів, їв* припускається *ов, єв*, а також поруч *івський,—ївський-овський-євський-євський*—Котляревський, Зінківський, Чугуївський, Петровський, Гасвський.

Петро Малинка-Марія Малинка, з Петром Малинкою, з Марією Малинкою. Поруч з тим—Марія Малинчина. Шевцева-Швець, Морозова-Мороз або Морозів, Андрієнків, Гаврилів, род. від—Гаврилова, наз. мн. Гаврилови.

34. Російські та інші слов'янські прізвища. Тут перш за все щодо постанови апострофа та ь. Звичайно не ставимо апострофа після губних: Вяльцева, Пяст, на кінці перед йотованими голосними ставимо ь після *д-т, н-л, з-с-ц*: Ульянов, Полозьев, Дьяконов, в інших випадках—апострофа: Юр'єв, Прокоф'єв...

Рос. *з-г*, теж сербський, болгар., польськ. *з-г*: Турґєнев, Гастев, Ягіч.

Рос.-ич, ин, білор *іч*, серб. *іс*, польськ. *ісз* передаємо—*іч, ін*—Засуліч, Пушкін, Міцкевіч, Ільїн, Караджіч, але після *ш* та *ж* в рос. *и*: Гаршин, Лівшин.

Вживаючи звичайного суф. *ський, цький* при передачі слов'янських прізвищ, як Кринський, Палацький, але—Донской, Трубецкой, зак. рос. *ой* також *ой* залишається Толстой, Полевой, а *ый-ий* Бєлий.

Рос., білор. *е*, польськ. *ie* звичайно—*є*, але коли прізвище мають спільні корені з українською мовою *є*: Бедний, Рилєєв, Грибоедов, але Некрасов, Петров, Веселовський.

35. Географічні назви. З географічних українських назов: Чернігів, Ромен, Вінниця, Змів, Бердичів, Старобільське, Луцьке, Мелітопіль, Чигирин, Сталіне, Святошин.

Рос. та інші слов. географ. назви в правописові відбивають теж правила, як прізвища: Калуга, Београд, але: Новгород, Волга, Угліч, Скопін, Тамбов, Курськ, Витебськ, Менськ, Каменськ, Ртіщево, Єлец, Тверь, Керчь.

З чужомовних географічних назов: *Мехіко* (не Мексіка), Тегран (не Тегеран), Лісбона (не Ліссабон), Льеж (не Лютіх).

36. Написання вкупі та через риску. Цілі категорії сполучених слів, що ми писали через риску, тепер пишемо вкупі: 1) абихто, абищо, абиде, абикуди, абиякий, 2) хтобудь, щобудь, кудибудь, 3) хтонебудь, 4) дехто, 5) декотрий, 6) якнайкращий, щонайдужчий, 7) щодня, щомісяця, щороку, щонеділі, 8) абощо, тощо, покищо, 9) також-тож, атож, абож, аніж, цебто, тобто.

Але окремо пишемо часточки *бо*, *но*, *таки*, *яже*, *би*—ідіть *бо*, кажуть *же* (хоч *отже*, *адже*, *майже*, *ніже*), ми маємо *теж* і *те ж*, *щоб* і *що б*, *якби* і *як би*.

Тут треба звернути увагу, що не можна мішати сполучення часточок та сполучення часточок з дієсловами. В цьому і полягає різниця у правописі.

(Докладніше про це та мотивування моєї позиції про це на конференції див. в моїй статті «Правписні питання» Вісти ВУЦВК 27 р. ч. 5, стор. 2),

Укупі пишемо багато приростків, коли утворюється категорія прислівникова: зокрема, почасти, попросту, уперше, удруге, дотепер, удвоє, відсьогодні, змалку, знімецька; поміж, поза, понад, поперед, задля заради, але у таких сполученнях з прийменником *по*: по-нашому, по-вашому, по-німецькому; також: з-над, з-під, з-за, з-посеред... Треба розрізняти прислівник від прийменника з йменником: спочатку та з початку, укупі та у купі, додому та до дому.

Говорячи про «розділку», краще-рискую, в складених словах, правопис зазначає такі слова: селянин-незаможник, раз-у-раз, кінець-кінцем, будь-що-будь, робітничо-селянський. У сумнівних випадках правопис радить звертати увагу на те, чи маємо ми у слові подвійний наголос чи один. В останньому разі треба писати вкупі: першорядний, красномовний, у другому через риску: сільсько-господарський... Тут може не так вже певно базуватися на наголосі. Одне і теж слово *жовтозелений* я можу написати вкупі і через риску від того, як я уявляю собі це жовто-зелений як мішаний колір або як два кольори на чомунебудь.

37. Переніс слів. Багато нового ми маємо в галузі переносу слів та сполучених написань. Правила переносу слів спрощені: можна залишати або переносити одну букву, коли вона утворює склад:

д, наді-я. Можна різно розбивати слово на склади:
з-бирати, наз-бирати, ве-сти, вес-ти. Неможна
тільки розривати йо, ьо: гайок, пе-ньок, або оз,
дж, коли ці букви визначають один звук: куку-
ї у-дза, відро-дження.

Центральна Національна
бібліотека України

№ 1

299465